

11. "Революция в Запорожье". Украденная победа // Вече. – 1998. – 3 сентября.
12. Коммунистическая партия Украины: Хроника запрета. Свидетельствуют документы. – Донецк, 1992.
13. Пробуждение. – № 13. – Січень, 1990.
14. Почти последние новости // Пробуждение. – № 16. – Серпень 1990.
15. Невский С. Быть конструктивной оппозицией // Прямая речь. – 1990. – № 4. – Липень.
16. Откровения серого кардинала // Истеблишмент. – 2008. – 19 июня-25 июля.
17. Щербак Ю. Фатальный треугольник в геометрии XXI века // День: Ежедневная всеукраинская газета.– 2008. – 27 марта.
18. [Офіційний сайт Верховної Ради України]
http://gska2.rada.gov.ua:7777/pls/zweb/webproc4_1?id=&pf3511
19. [Офіційний сайт Верховної Ради України]
http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=23216
20. [Офіційний сайт Верховної Ради України]
http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=23762
21. [Офіційний сайт Верховної Ради України]
http://portal.rada.gov.ua/control/uk/publish/article/news_left?art_id=61257&cat_id=37486

Summary

Zaporizhzhja region, typical for South-East part of Ukraine, serves as an example for researching the adaptation process of Soviet party elite, which has been formed in communist conditions, for new political reality that started appearing in Ukraine after its independence proclamation in August 1991. The state of population's mass consciousness and political forces balance, in the result of which the old administrative apparatus remained at power, and social-political consequences of its process are analyzed.

Л. І. Полякова

АНАЛІЗ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ В УКРАЇНИ В ПЕРЕХІДНИЙ ПЕРІОД (1989 –1993 РР.)

В останні роки в нашій країні відбулися значні зміни (політичні, економічні) які з неминучістю вимагають зміни політичних еліт. Після розпаду СРСР, проголошення незалежності союзних республік відбулися зміни і в їх управлінні. Частина незалежних республік (Литва, Естонія) сформували державну еліту з патріотів корінної нації відповідно до стандартів сучасних європейських країн. В Україні таких корінних змін не відбулося. Колишня адміністрація почала формування державних органів влади. Після розпаду Радянського Союзу склад владних структур майже не змінився. За даними Наці-

онального інституту соціальних досліджень серед осіб, які посідали найвищі посади в системі влади в 90-х роках, вихідці з партійної комсомольської номенклатури складали 73%, а серед осіб, які обіймали посади глав обласних адміністрацій, їх кількість сягала 80%. Вони, як були, так і залишилися при владі. Для подальшого становлення держави важливим було створення такої влади, яка б була визнана і громадянами країни і іншими країнами світу, як органи які уповноважені представляти державу та народ у міжнародних відносинах.

Актуальність даної теми викликана необхідністю аналізу питань про передумови формування незалежної влади в Україні, становлення політичної системи незалежної держави. Важливим залишається питання про шляхи становлення політичної еліти.

У даній статті вирішуються наступні завдання: наскільки тісно трансформація політичної системи – від тоталітарної до демократичної – пов'язана з трансформацією еліт; чи відбулася в Україні зміна типів політичної еліти, чи ж справа обмежилася лише персональними змінами, коли ряд представників старої еліти, відчувши зміну політичної кон'юнктури перетворилися на «демократів».

Питання щодо побудови демократичного суспільства та ролі еліт у демократичній трансформації ще не стали предметом багатьох досліджень. Характерною ознакою політичної історії та життя українського народу є його тривала понад трьохсотрічна бездержавність. Український народ ніколи не був об'єднаний своєю центральною владою, а тому не було успадковано власне державницькі традиції.

Українські вчені значну увагу приділяють дослідженню процесу формування правлячої політико-управлінської еліти сучасної України та виділенню його етапів. Зокрема, Н.Круглікова виділяє три етапи:

Перший етап: 1989 р. – грудень 1991 р. Цей період характеризується становленням неформальних організацій, сформованих прогресивними демократичними силами.

Другий етап: 1992–1993 рр. При владі залишається стара партійна еліта, взявши за основу гасла народно-демократичних сил.

Третій етап: 1993–1998 рр. У цей період вирішуються протиріччя між старою партійною елітою та партійно-господарською і національно-демократичною елітами. Внаслідок чого відбулися вибори 1998 р.

Четвертий етап: 1998–2005 рр. характеризується формування контролєті, логічним завершенням якого стали вибори Президента України [1, с.343].

Дана робота аналізує перші два етапи формування правлячої політичної еліти. Початком демократизації суспільства, політичних перетворень вважається перебудова періода М.С.Горбачова. Реалізуючи політичні перетворення, М.С.Горбачов намагався опертися на існуючі структури і владні механізми, вносячи у них персональні зміни. Подібним чином діяв у свій час М.С.Хрущов, виганяючи з верхівки партбюрократії явних сталіністів, розставляючи усюди «своїх людей», але ті при першій нагоді зрадили його, оскільки навіть поверхневі реформи сприймалися як загроза інтересам цієї верстви. Те ж неминуче відбулося і з М.С.Горбачовим, якого зрадили у серпні 1991 року «його» ж люди, практично все його найближче оточення.

Західні советологи свого часу активно сперечалися про те, чи є тоталітарна еліта СРСР монолітною, чи існує елітний плюралізм, і насамперед конкуренція між партократичною елітою, у руках якої був контроль над кадрами й ідеологією, і технократичною елітою, що відала економікою. Для надання видимості широкого соціального представництва до еліти допускали перевірених, ретельно відібраних «номенклатурних» робітників і колгоспників. Наприкінці перебудови відбулося явне ослаблення партійного контролю над економікою. Наступним ударом по номенклатурній системі, по партійній еліті (традиційно закритій) були перші відносно демократичні вибори 1989 року, переміщення влади від ЦК КПРС до Верховної Ради, потім до президентських структур.

Власне, на трансформаційні тенденції розвитку української партійної еліти впливають головним чином парламентські вибори, оскільки саме вони формують велику частину складу політичної еліти. Президент, в свою ж чергу, формує верхівку адміністративної еліти (керівників центральних органів виконавчої влади, обласних держадміністрацій), що також входить до складу політичної еліти, але становить невеликий її сегмент. До того ж глава держави найчастіше використовує свій кадровий резерв парламентський корпус.

У пострадянський період на зміну старій тоталітарній еліті до влади приходять нова. Нову еліту ряд політологів називають демократичною. Не слід ототожнювати поняття «посттоталітарна еліта» і «демократична еліта». По-перше, політична система, що приходить на зміну тоталітарній, далеко не завжди є демократичною. Вона може, зокрема, бути авторитарною. Крім того, на початковому етапі політичної еволюції нашого суспільства виразно виявляється, що розходження між старою і новою елітами не настільки великі, як

цього очікували більшість політологів. Слід зазначити, що демократичні якості нової еліти повинні ще розвинутися.

У демократичних країнах формування майбутньої еліти відбувається у середовищі політичної опозиції, у надрах старої соціально-політичної структури. Ситуація у країнах СНД у цьому сенсі дуже специфічна. В умовах тоталітарної диктатури зазначений процес деформується, заморожується. Сім десятиліть безжалісно придушувалися спроби створення опозиційних організацій. Найбільші репресії обрушилися на дисидентський рух, його лідери або гинули у в'язницях і таборах, або змушені були емігрувати. Формування нової еліти було, таким чином, штучно затримане. Цей процес активізувався лише наприкінці 80-х років. Нова еліта формувалася частково в надрах КПРС із тих, хто боровся з її консервативною більшістю, і тих, хто, відчувши нові тенденції, поспішив з кар'єрних міркувань відмежуватися від партії і примкнути до нових структур, частково – з лідерів неформальних рухів. Нова еліта неоднорідна (на відміну від старої еліти) – з погляду як політичного «походження», так і компетентності, професійних якостей, ідеологічних орієнтацій.

Посттоталітарна еліта вища за своїм інтелектуальним потенціалом (що, правда, більше стосується вищих ешелонів влади), висунута значною мірою не «зверху», а «знизу» і вже тому вміє спілкуватися з масами. Однак, після того, як вона прийшла до влади, швидко виявилось, що якості, потрібні правлячій еліті, сильно відрізняються від якостей, необхідних опозиціонерам. Коли потрібно не стільки виступати із запальними промовами на мітингах, скільки управляти суспільством, управляти щоденно і кваліфіковано, з'ясувалося, що нова еліта тотально не готова до цієї нової ролі. Якості, необхідні на першому етапі перетворень, не завжди добрі на другому, коли головне – кропітка організаційна робота з відродження економіки, вирішення соціальних і культурних проблем.

Чи відбулася зміна еліт? Існує декілька точок зору на дану проблему. Перша, найпоширеніша точка зору полягає у тому, що перехід від тоталітаризму до демократії супроводжується обов'язковою зміною еліт – тоталітарних на демократичні. Партноменклатура КПРС, що узурпувала владу в СРСР, зійшла з політичної арени; проти неї і був спрямований основний удар демократичних перетворень. Процес супроводжувався спробами реваншу (путчі 1991 і 1993 років).

Друга точка зору, за якою зміни еліт узагалі не відбулося: колишня, номенклатурна, фактично збереглася, лише змінивши ідеологічну направленість – з партократичної на псевдodemократичний, внаслідок виникла неономенклатура. При цьому звичайно посила-

ються на те, що в ряді республік і областей різких змін у складі еліти не відбулося, ті ж особи (у минулому – партійні робітники) просто переселилися у нові крісла.

Третя точка зору близька до другої, але вона по-іншому обґрунтовується. Зміна еліт – видимість. І раніше комуністична еліта країною не управляла: заклики до світлого комуністичного майбутнього були лише ідеологічним камуфляжем, що прикривав цілком реальне панування бюрократичної, чиновницької еліти. Та ж бюрократія править і тепер, тільки прикриваючись, демократичними гаслами. Відчуження влади від народу збереглося, тільки та ж «партія начальства» спирається уже на нові механізми влади. Саме вона найчастіше вирішує, дозволяти чи не дозволяти перетворення тих чи інших державних підприємств у приватні чи акціонерні, здавати чи не здавати в оренду землю чи міські приміщення і кому саме. Звідси – можливість одержання величезних хабарів, що кладуть початок створенню величезних маєтків. Якщо прерогативою цієї еліти раніше була влада, то тепер вона доповнена власністю, тією самою приватизацією в інтересах еліти, яку народ не без підстав охрестив «приватизацією».

М.В.Паламарчук вважає, що в Україні, як і в інших країнах пострадянського простору не відбулася трансформація комуністичних партій. В Україні комуністична партія була ідеологічним противником влади і разом з тим досить конструктивною у вирішенні конкретних державних справ [2, с. 10]. Нині виявилось, що розбіжності між старою і новою елітами не настільки великі, це аж ніяк не полярні протилежності. Навпаки, влада, що здійснювалася донедавна партноменклатурою, а нині – новою елітою, успадкувала від старої так багато, що інколи здається її дзеркальним відображенням. І та й інші еліти виховувалися в умовах тоталітаризму і несуть на собі тягар його політичної культури. Усе це свідчить про те, що процес зміни еліт, очевидно, буде доволі тривалим.

Структурний аналіз окремих груп української еліти дає можливість зробити висновок, що загал нинішніх працівників вищих органів державної влади України утворено переважно за рахунок службовців радянських часів – вони становлять 46 % від загальної кількості, 22 % цієї групи до 1991 р. працювали у сфері управління господарством, 16% – у партійних органах, 8 % – представники радянської наукової інтелігенції.

Загальна кількість працівників місцевих та районих органів влади сучасної України також сформувалися із службовців радянських часів – 52 %. Радянські науковці – 21 %, співробітники партійних органів – 8 %.

Таким чином, можна засвідчити про транзит політичної еліти радянських часів в органи влади незалежної України [2, с.75].

Цікавим є аналіз поколінної структури еліт. Характер і своєчасність зміни поколінь еліти суспільства визначають темпи його розвитку. Як виявили вчені повоєнне покоління виявилось політично сильнішим за своїх безпосередніх попередників. В українській політиці всі роки незалежності домінувало саме повоєнне покоління політичної еліти (Л.Кравчук, Л.Кучма, І.Плющ, О.Мороз, Є.Марчук та ін.). Якщо брати у відсотках, то політичні діячі віком понад 50 років складають разом 66 % [2, с.77].

Не існує спеціальних юридичних актів, які б жорстко унормовували діяльність політичних чи інших еліт. Могли б використовуватися політико-правові норми, механізми і традиції, що певним чином регулюють діяльність еліт. Певна річ, що діяльність Верховної Ради України як законодавця є тут провідною. Важливим моментом залишається формування державної національної влади, визначення її конкретної відповідальності. Маються на увазі Кабінет Міністрів України та місцеві органи влади.

Виконавча влада в Україні в радянський період перебувала в становищі складової частини загальнодержавної виконавчої влади. В складі СРСР УРСР мала органи – Ради, але вони діяли під впливом загальносоюзного нормативно-правового поля. У зв'язку з цим формування органів влади незалежної України носило складний характер.

Для подальшого становлення держави важливим було створення такої влади, яка б була визнана і громадянами країни і іншими країнами світу, як органи які уповноважені представляти державу та народ у міжнародних відносинах.

Союзний центр зволікав з проведенням політичної реформи і за таких умов деякі союзні республіки стали перебирати на себе владні повноваження. Головною рушійною силою українського суверенітету була Верховна Рада. У діяльності Верховної Ради УРСР та незалежної України виділяють два етапи: до і після проголошення незалежності [3, с.185].

Роль громадських рухів в розкладі радянської системи та закладені основ політичної системи незалежної держави досить велика, але не головна. Є тут певна роль і правлячої на той період комуністичної партії.

Важливим чинником в процесі становлення політичної системи України були відмінності регіонів. Вони відчувалися не тільки в економічному, культурному сенсі, але і в участі їх представників в органах влади республіки та СРСР в радянський період.

Проблема загострюється в перехідний період, із-за того що українські організації різних регіонів включаються в політичну боротьбу. Наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст. регіональний фактор стає одним із вирішальних в становленні політичної системи України. Відіграє значну роль в закладенні основ багатопартійної системи, формуванні політичної еліти. Так, наприклад, перші Президент України Л.Кравчук та Л.Кучма під час виборів робили опір на партійну еліту південно-східного регіону.

Спираючись на аналіз регіонального розподілу представників еліти у різних сферах діяльності робимо висновок: так лідерами за кількісним показником серед представників районних, обласних та місцевих органів влади є донеччани – 7% та вінничани – 7%; серед представників найвищих органів влади найбільша кількість припадає на Київ та Київську область – 13% та 9% відповідно та на Житомирську область – 7%; серед політиків лідерство належить Донецькій та Львівській області – по 7% [2, с.83].

Регіональний вплив партій заважав створенню повноцінної правлячої партії. Жодна з політичних партій не могла отримати широкої соціальної підтримки.

Політична система Української РСР починає зазнавати змін в останні роки «перебудови». У 1989 р. були внесені істотні поправки до проекту закону про вибори до Верховної Ради УРСР. Закон «Про зміни і доповнення Конституції (основного Закону) Української РСР» прийнятий 27 жовтня 1989р. значно змінив розстановку партійних сил. Комуністична партія була позбавлена за ст. 84 Конституції права висування кандидатів у народні депутати. За цією статтею передбачалося, що до виборчих бюлетенів може бути включено будь яку кількість депутатів. За ст.12 Конституції більш чітко визначалася компетенція Верховної Ради. На даній основі були прийняті закони «Про вибори народних депутатів Української РСР» та « Про вибори депутатів місцевих Рад».

Оцінку закону дав В.Бойко, в той період голова Центральної виборчої комісії, він відзначив, що вдосконалюється механізм політичної системи [4,с.3]. Вибори набули демократичності. Утворений Демократичний блок претендував на депутатські мандати разом з комуністами. Формування демократичної партійної еліти проходило в рамках однопартійної політичної системи, тому викликало деякі труднощі. В результаті виборів 1990 р. Демократичний блок був представлений 111 народними депутатами, переважно представниками Західного регіону України. 373 - депутата від КПУ, але не всі з них підтримували лінію керівництва КПУ [3, с.186].

У Верховній Раді УРСР першого (XII) скликання виникли гострі політичні протиріччя. У червні 1990 р. виникає Народна Рада, що об'єднала депутатів національно-демократичної орієнтації. На протигагу Народній Раді утворюється депутатська група «За Радянську суверенну Україну» або «група 239». На перших засіданнях Верховної Ради відкрито домінувала ліва більшість, так звана «група 239», але згодом сторони стали більше тяжіти до компромісних рішень. Було проведено значну роботу щодо оптимізації організаційної структури Верховної Ради. Були конкретизовані й права і обов'язки депутатів, чому сприяв Закон України «Про статус народного депутата». Законом України «Про об'єднання громадян» (від 16 червня 1992 р.) закріплені правові основи діяльності партій.

Верховна Рада УРСР та незалежної України першого (XII) скликання посідає вагоме місце в новітній історії України. Її робота здійснювалася у надзвичайно складних умовах: крах СРСР, утворення незалежної України, формування державних органів влади.

Аналіз подій 1989-1993 рр. дає змогу зробити висновки щодо формування політичної еліти в Україні. Відзначаємо високий ступінь спадковості вітчизняної еліти, особливо її бюрократичної складової. З одного боку, відбувається плавний перетік держслужбовців радянських часів в органи влади незалежної України, це свідчить про певний застій у лавах вітчизняної еліти. Про застій свідчить і аналіз вікового складу української еліти. Прийшли висновку про те, що посади в органах влади посідали особи віком 50-60 років. Формування елітних прошарків в Україні потребувало і потребує суспільних змін.

Джерела та література

1. Круглікова Н. Механізм формування, проблеми та перспективи розвитку політичної еліти в сучасній Україні // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. пр. УАДУ. – Вип. 2. – Одеса, 1999.
2. Роль еліт у трансформаційному суспільстві // Збірник матеріалів «Круглого столу». – К., 2003
3. Древаль Ю.Д. Парламентаризм у політичній системі України (політико-правовий аналіз). – Харків, 2003
4. На шляху до народовладдя // Радянське право. – 1991. – № 1.

Summary

Recently considerable changes have taken place in our country (political, economical), which require changes of political authority. This process has confident peculiarities in Ukraine. Fundamental changes have not taken place. Former administration began forming the authority of state organs.